

Politically incorrect. Problemy badawcze językowej dyskryminacji kobiet w języku chorwackim

„I pakъ jeste druge ljudi, tri človeke tere ženu”
(z povelji kneza Črnomira z 1253 r.
skierowanej do wielmożów dubrownickich)¹

W powyższym cytacie, pochodzącym z początków piśmiennictwa południowo-słowiańskiego, liczba mnoga rzeczownika *człowiek* to nie supletywna forma *ludzie*, lecz jeszcze forma *člověci* wraz z jej starym znaczeniem określającym istotę ludzką i męzczyznę, ale już nie kobietę, która jest wymieniona oddzielnie wśród ludzi pojmanych przez Dubrowniczan.

Współczesna definicja leksemu *człowiek* określa go jako: „homo sapiens, istota żywa z rodziny człowiekowatych, z rzędu naczelnych wyróżniająca się wśród innych najwyższym rozwojem psychiki i życia społecznego, jedyna posiadająca kulturę i zdolna do jej tworzenia”². Pomimo że definicja nie zawiera ograniczeń ani ze względu na płeć, ani na rasę, *człowiek* prymarnie określał *męzczyznę*, a nie *kobietę*, co potwierdza także jego współczesne użycie. Zjawisko to silnie utrzymało się w poszczególnych językach, o czym chociażby świadczy frazeologia związana z wyrazem *człowiek* w języku chorwackim. Wśród 88 związanych z nim frazeologizmów³ tylko jeden: *čovjek žena* określa ‘bardzo zdecydowaną, energiczną kobietę’, a więc odznaczającą się stereotypowymi cechami męskimi – pozostałe 87 frazeologizmów dotyczy męczyzn, bo przecież – można zażartować – Bóg w pierwszej kolejności stworzył Adama⁴.

Motto tego artykułu możemy więc uznać za wczesne poświadczenie na naszym obszarze językowym zjawiska seksizmu, czyli dyskryminacji ze względu na płeć, nierównego traktowania jednej z nich, to znaczy płci żeńskiej w społeczeństwie. Dyskryminacja językowa jest tylko jednym z przejawów zachowań występujących i w innych dziedzinach życia społecznego, polegających na prześladowaniach ze względu na rasę, język, narodowość, religię...

¹ F. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii*, Graz 1964, s. 42. Tłumaczenie: „... i znów pojmałście innych ludzi, trzech ludzi i kobietę”.

² *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1978, t. 1, s. 340.

³ J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb 1982, s. 67–70.

⁴ Przykłady, w których wyraz *čovjek* może odnosić się także do kobiety omawia S. Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, rozdz. *Uopćavanje čovjek*, Zagreb 2002, s. 49–65.

Sam termin *seksizm* powszechnie dziś używany w odniesieniu do języka jako *seksizm językowy* został poddany krytyce przez Marka Łazińskiego⁵, który podkreśla, że *seksizm* w istocie jest poglądem skutkującym w relacjach społecznych negatywnymi, dyskryminującymi postawami w stosunku do drugiej płci, które do języka mogą się odnosić jedynie metonimicznie. Dlatego też w badaniach swoich na materiale języka polskiego w odniesieniu do systemu językowego używa on terminu *asymetrii rodzajowo-płciowej* przejawiającej się na przykład we fleksyjnych opozycjach rodzajowych, lukach w słowotwórstwie nazw żeńskich czy w generycznym potencjale nazw męskich.

Dyskryminacja kobiet w języku, zakodowana w samym systemie językowym, występuje zarówno we fleksji, jak i w słowotwórstwie, leksyce, frazeologii czy składni. Już Jan Nieciśław Baudouin de Courtenay – niewątpliwy prekursor badań nad seksizmem językowym – stwierdził, że „maskulinizację myślenia podtrzymują stosunki morfologiczne”⁶, czego przykłady widział w polskim rodzaju męskoosobowym w liczbie mnogiej i uogólnianiu form męskich na żeńskie.

W języku chorwackim przykładami gramatycznego seksizmu językowego⁷ są niewątpliwie:

1. Kongruencja w grupie rzeczownika z przymiotnikiem lub imiesłowem, polegająca na tym, że jeżeli jeden z rzeczowników jest rodzaju męskiego, to łączący się z nim na zasadzie związku zgody przymiotnik lub imiesłów przyjmuje końcówkę rodzaju męskiego: *Ivana, Marija i Marko su dobri* lub *Ivana, Marija i Marko otišli su* ‘Ivana, Marija i Marko są dobrzy’ – a nie ‘dobre’ lub ‘Ivana, Marija i Marko odeszli’ – a nie ‘odeszły’.
2. Pierwszeństwo form męskich przed żeńskimi: *muškarac – žena, dečki – djevojke, braćo i sestre* z wyjątkiem grzecznościowego *gospođe i gospoda* ‘panie i panowie’. To zjawisko zestawia się z innym rodzajem par, w których pierwszy człon jest pozytywny a drugi – negatywny, np. *dobri i zli, lijepo i ružno*.
3. Wyodrębnianie *kobiet* jako odrębnej kategorii spośród innych podmiotów, np.: *starci, umirovljenici, nezaposleni i žene; cijelo je selo otputovalo ostavivši u napuštenim kućama žene i djecu*, z czego wynika, że *selo* stanowili mężczyźni. Ten sam zwyczaj językowy poświadcza też motto tego artykułu.

W języku chorwackim brak cechy, która jest charakterystyczna dla języka polskiego, a ponadto występuje też w języku czeskim i w językach łużyckich, to znacząca istnienie w pluralu rodzaju męskoosobowego (dawniej: osobowego) i niemęskoosobowego (dawniej żeńskorzeczowego lub rzeczowego). W rezultacie w języku polskim są: *dobrzy mężczyźni*, ale *dobre psy, stolki, kobiety*, podczas kiedy w języku chorwackim: *dobri muškarci, psi, stolci*, ale *dobra djeca i dobre žene*. Z kolei w języku chorwackim jako przykład braku symetryczności gramatycznej przytacza się występowanie w przymiotniku rodzaju męskiego odmiany prostej i złożonej (*određeni i neodređeni vid pridjeva*), np.: *lijepa – lijepog muškarca*, podczas gdy w rodzaju żeńskim obie formy, różniące się

⁵ M. Łaziński, *Czy gramatyka może przeszkadzać w rozmowie kobiety i mężczyzny?* [w:] *Bariery i pomości w komunikacji językowej Polaków*, red. J. Bartmiński, U. Majer-Baranowska, Lublin 2005, s. 119–146.

⁶ J.N. Baudouin de Courtenay, *Charakterystyka psychologiczna języka polskiego* [w:] idem, *Dziela wybrane* t. 5, Warszawa 1990, s. 96.

⁷ Niektóre przykłady za: I. Lovrić-Jović, *Seksizam u jeziku: zamke i varke*, „Kruh i ruže” 2003, nr 18 [za:] <http://www.zinfo.hr/hrvatski/stranice/izdavastvo/kruhuruze/kir/18/seksizam.htm> (9.5.2007).

jedynie pod względem akcentu: *lijepē žene* – *lijepě žene* nie są rozróżniane w języku pisanym.

4. Grzecznościowa forma zwracanie się do kobiet przez zaimek osobowy *Vi* w liczbie mnogiej wymaga formy czasownika w rodzaju męskim: *Vi ste napisali pismo* ‘Pani napisała list’. Ten sam przykład, w zależności od adresata, może też znaczyć ‘Pan napisał list’.

Kolejne cechy z zakresu słowotwórstwa to:

5. tworzenie form żeńskich od męskich (*nomina mota*), w procesie nazywanym *mocijska tvorba*. W tym typie derywacji rzeczownik męski jako podstawa słowotwórcza jest podstawowy i nienacechowany, a derywat żeński – wtórny i nacechowany: *student* – *studentica*, *učitelj* – *učiteljica*. Wyjątek stanowi *tetka* > *tetak*. Rzeczowniki męskie mają także, obok znaczenia podstawowego dotyczącego mężczyzny, dodatkowe znaczenie gatunkowe, np.: *najbolji glumac* może oznaczać konkretnego najlepszego aktora, ale też najlepszego aktora w ogóle – *najbolji glumac u kazalištu* – może dotyczyć zarówno najlepszego aktora, jak i najlepszej aktorki, podczas kiedy znaczenie derywatu *glumica* może oznaczać tylko kobietę aktorkę.

Występowanie przez rzeczowniki męskie w funkcji nazw gatunkowych określane jest jako „językowa niewidzialność kobiet” (*invisibility of women*)⁸. W konsekwencji adresatami wszelkich kierowanych do całego społeczeństwa zarządzeń, aktów prawnych itp. – są mężczyźni.

6. Kolejnym zagadnieniem jest leksykalna asymetria semantyczna rzeczowników. W języku chorwackim, podobnie jak w polskim, przykładem może być para: *očuh* – *maćeha*. *Očuh* to jedynie ‘*majčin muž djeci iz njezina prethodnoga braka*’; *maćeha* ‘*očeva žena djeci iz prethodnoga braka*’, drugie znaczenie ‘kobiety złej, po macoszemu traktującej dzieci’ znajdujemy w wyrażeniu: *biti komu majka, a komu biti maćeha* ‘być niesprawiedliwym’. Takie znaczenie ma też przymiotnik *maćehinski*, -o, -a ‘*koji je poput maćehe, koji je svojstven maćehi loš, zao, nepravedan, nemilosrdan, nemio*’. Przykładem może też być *sekretar* ze znaczeniem ‘sekretarz’, ale również jako *državni sekretar* ‘sekretarz stanu’, podczas gdy jego żeński odpowiednik *sekretarica* określa jedynie funkcję zwykłej sekretarki. Nazwom żeńskim towarzyszy często pejoratywizacja znaczenia. Wyraz *baba* – pierwotnie oznaczający ‘starą kobietę, babkę’, ma przenośne znaczenie ‘slabeusza i tchórza’. Wyjątkowym odwróceniem tej tendencji jest zmiana znaczenia frazemu *javna žena*, który obok pierwotnego znaczenia ‘*prostitutka*’ zyskuje nowe ‘*žena aktivna u području javnosti*’.
7. W przedstawianym materiale rzeczowników *nomina mota* występują także luki leksykalne, polegające na braku żeńskich nazw tytułów, stanowisk, funkcji, szczególnie tych prestiżowych lub typowych zawodów męskich, np. w wojsku, których kobiety nie pełniły (np. *časnik*, *general*, *padobranac*), lub zaczęły wykonywać dopiero w okresie późniejszym. Dlatego też w wypadku wyrazu *bilježnik* ‘notariusz, sekretarz gminny’ jego żeńska „para” – *bilježnica* oznacza ‘notatnik’.

⁸ Szerzej o tym zjawisku zob. J. Szpyra-Kozłowska, M. Karwatowska, *Jak Polka z Polakiem – językowe bariery w komunikacji między płciami* [w:] *Bariery i pomosty w komunikacji językowej...*, s. 95–97.

W języku polskim nie istnieją na przykład feminativa: *rektorka, konsulka, ambasadorka, premierka*. Dla kobiet piastujących te funkcje używa się form męskich: *pani rektor, pani ambasador...* Język chorwacki, podobnie jak serbski⁹ są bardziej słowotwórczo „elastyczne”, tworząc derywaty, na które jest społeczne zapotrzebowanie. Tak więc w obu językach spotkamy derywaty: (chorw.) *ambasadorica*, (serb.) *ambasadorka; premijerka; ministrica – ministarka; predsjednica – predsjednica; direktorica – direktorka/-kinja; novinarka; doktorica – doktorka...*, z tym, że jak stwierdza Svenka Savić na podstawie swoich badań prasy serbskiej – użycie dla kobiet form męskich: *gospođa ambasador, gospođa premijer* wyraża szacunek i pozytywną ocenę danej osoby, podczas gdy użycie żeńskiej formy tytułu lub zawodu łączy się z negatywnym stosunkiem do opisywanej kobiety. Dotyczy to szczególnie funkcji na wysokim stopniu hierarchii. Przykłady: *Širli Templ je novi američki ambasador u toj zemlji; Tri zahteva „gvozdene ledi”*. *Britanska prijemijerka traži šire otvaranje vrata za finansijske investicije; Reč gospođe ministarke (tytuł) – Aktuelni republički ministar za kulturu, predsjednik Upravnog odbora Radio-televizije Srbije i doktor književnosti Nada Popović-Perišić, dozvolila je sebi da ... brani odluku...(tekst); ...preminula primarijus doktor Zora Gligorovski; Muž pacijentkinje napao doktoru, jer doktorica nije htela da pregleda njegovu ženu; Predsednica opljačkala SRN?*¹⁰. W dziedzinie zawodów powstają nowe derywaty zgodne z systemem słowotwórczym, zarówno w języku chorwackim, jak i w serbskim czy polskim. Ilustrują to chorwackie *psihologinja, kirurginja, etnologinja, sociologinja, teologinja, lingvistica...* Wyrazy te, funkcjonujące najpierw w uzusie językowym, pierwotnie nie były odnotowywane w słownikach (np. u Vladimira Anicia), przeszły jednak do standardu i znajdują się już w słowniku Jura Šonja. Podobny status w języku polskim mają odpowiadające im *psycholożka, teolożka, antropolożka...* Feminativa w języku chorwackim są tworzone najbardziej produktywnym sufiksem *-ica* (od podstaw na *-ant, -ent, -ist*). W wypadku zaś derywacji od podstaw na *-og* możliwe są oboczne formy z sufiksem *-ica i -inja*. Feministki chorwackie preferują derywaty z sufiksem *-(k)inja*, ponieważ, według nich, znaczenie formantu *-ica* ma deprecjonujący charakter, ze względu na fakt, że tworzy również deminutiva.

Damir Kalogjera uważa¹¹, że konsekwentne wprowadzanie do standardu nazw zawodowych i tytularnych w rodzaju żeńskim język chorwacki zawdzięcza świadomej polityce językowej chorwackich kodyfikatorów, którzy usankcjonowali tę wyraźną tendencję istniejącą w języku mówionym, w rezultacie czego mogły powstać takie derywaty jak: *mecenatkinja, atašeica, sutkinja*.

W języku chorwackim brak odpowiedników polskich nazwisk odmeżowskich kobiet typu: *Nowakowa, Sapieżyna* lub odmeżowskich określeń ich statusu społecznego – *doktorowa, generalowa*. Ten drugi typ słowotwórczy jest jednak poświadczony w języku chorwackim: *doktorica, generalica, kapetanica*. Niegdyś *doktorica* oznaczała ‘żonę doktora’, jednak z chwilą pojawienia się kobiety-lekarki czy generała w języku powstała dwuznaczność i frekwencja tego typu nazw znacznie zmalała, stąd też chorwacka *doktorowa* to dziś: *żena doktora*.

⁹ W języku serbskim problem ten w języku mass mediów, przede wszystkim w prasie, bada S. Savić, *Žena sakrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika* [za:] http://www.zenskestudie.edu.yu/pages/zenskestudije/zs_s10/svenka.html (1.10.2007). Tu także bogata literatura przedmiotu.

¹⁰ Za: S. Savić, ibidem.

¹¹ D. Kalogjera, *O jeziku i spolu*, „Delo” 27/4, Beograd 1981, s. 37–52. Notabene cały ten numer „Dela” poświęcony jest problematyce feministycznej, w tym także zagadnieniom językowym.

Z kolei liczba mnoga nazwisk oznaczających pary małżeńskie typu *Kowalscy – Popovići* stała się przedmiotem analizy Egona Fekete¹², który zauważył, że ze względu na równoprawność pozycji kobiety poprawniejsza, a tym samym zalecana przez niego, jest forma *Popovićevi*, ponieważ w równym stopniu odnosi się ona do męża oraz żony, podczas kiedy regularna forma *Popovići* oznacza męża, żonę, ale także i wszystkich pozostałych członków rodziny noszących to nazwisko i tym samym pozycja kobiety nie jest dostatecznie uwzględniona.

Przykładem negatywnego określania kobiet poprzez nazwisko jest tworzenie nazwisk żeńskich z sufiksem *-ka*. Dotyczy to zarówno języka serbskiego, jak i chorwackiego. Użycie nazwisk typu *Kolarićka, Ivićka* jest powszechne w języku mówionym, najczęściej dotyczy kobiet zamężnych. Forma ta jest jednak nacechowana lekceważącym stosunkiem do nosicielki nazwiska – obecnej lub nieobecnej w trakcie rozmowy. W języku literackim formy te są także stylistycznie nacechowane, często wyrażają brak szacunku lub odnoszą się do kobiet o niższym statusie społecznym¹³.

Tradycja nazwisk odmężowskich, jak również odojcowskich, jest nadal żywa we współczesnym języku polskim, choć nazwiska te nie mają statusu form urzędowych i postrzegane są jako seksistowskie, odzwierciedlające „przynależność” kobiety do mężczyzny.

Seksistowskie, negatywne postrzeganie świata kobiet, widoczne szczególnie w semantyce, zakodowane jest we frazeologii, przysłowiach, ale też w języku potocznym – kolokwializmach, regionalizmach i żargonie, gdzie jest ono szczególnie obecne i wyraziste. Wystarczy przytoczyć wyrażenia frazeologiczne związane z przymiotnikiem *ženski*, aby zauważyć negatywne odniesienia do kobiet: *ženska glava* ‘kobieta, ale też głupia osoba’; *ženska logika* ‘kierowanie się uczuciem, a nie rozumem’; *ženska pamet* ‘lekkomyślne, szybkie podejmowanie decyzji’; *ženska (bapska) posla* ‘coś, o czym nie warto wspominać’¹⁴.

Ivana Lovrić-Jović stwierdza, że:

*Osim što mi govorimo neki jezik, jezik govori nas. Jezični oblici koji nose ideologije i predrasude o ženi duboko su radikalizirani u našoj strukturi slušanja te ih, tako, teško prepoznajemo. To je njihovo najopasnije obilježje*¹⁵.

Język odzwierciedla więc systemy wartości, relacje społeczne oraz stereotypy kulturowe, składające się na językowe obrazy istniejące w umysłach ludzkich, które bada lingwistyka kognitywna. W ramach tej dyscypliny Ilona Generowicz¹⁶ poddała analizie pojęcie kobiety w języku chorwackim, badając podstawowe kognitywne domeny *ko-*

¹² E. Fekete, *Oslovljavanje ženskih lica prezimenom*, „Jezik danas”, Matica srpska 1, Beograd 1997, s. 12–14.

¹³ S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*, Zagreb 1986, s. 240–241. Negatywny stosunek do kobiety, odzwierciedla także użycie jej nazwiska w formie posesywnej, por. np. tytuł krytycznego wobec autorki artykułu w prowadzonej dyskusji naukowej: M. Grčević, *O nazivu hrvatskoga jezika iz Kordićkine znanosti gledan*, „Republika” 3/4, Zagreb 2001, s. 221–229.

¹⁴ J. Matešić, *Frazeološki rječnik...*, s. 800–801.

¹⁵ I. Lovrić-Jović, *Seksizam u jeziku...*, „Oprócz tego, że my mówimy jakimś językiem, to język mówi nami. Formy językowe, które przechowują różne ideologie i przesady o kobiecie są głęboko zakorzenione w naszej strukturze słuchania, dlatego też są tak trudne do rozpoznania. To jest ich najbardziej niebezpieczną cechą”.

¹⁶ I. Generowicz, *Modele kognitywne pojęcia Kobieta w języku chorwackim [w:] Slavica leguntur. Aktualne problemy badawcze slawistyki*, red. J. Królak, J. Molas, Warszawa 2006, s. 38–56.

biety, które się wzajemnie przeplatają i uzupełniają, czyli domeny płci, seksu, rodziny, urody, wieku i umysłu.

Wspólnie modele te tworzą spójny obraz KOBIEITY, będący odzwierciedleniem warunków kulturowych oraz stereotypowych cech i funkcji społecznych kobiety takich, jak: skłonność do rozmów i plotek, kłótniowość, ograniczenie umysłowe, uroda, zmysłowość, rodzenie i wychowywanie dzieci, wykonywanie prac domowych i inne¹⁷.

Na przykład w domenie urody negatywne wartościowanie wyglądu i urody określa się nazwami zwierząt: *bedevija* (kłaczk arabska) ‘wysoka, koścista, silna kobieta’; *kobila* ‘kobieta prostacka, ordynarna’; *bikača*, *bikulja* ‘bardzo silna kobieta’; *krava* ‘niezdar-na, powolna kobieta’; *krmača* (maciora) ‘pejoratywnie o kobiecie’. W domenie umysłu głupie kobiety określane są mianem: *guskica*, *koza*, *ovca*. Gadatliwa kobieta to: *kokoš*, *kvočka*, *kreketuša* (żaba), *klepetuša* (rodzaj dzwonu). Kłótniwe kobiety określane są rzeczownikami: *furija*, *vještica* (czarownica), a te o złym charakterze to: *harpija*, ale też *kuja* (suka). Negatywnych cech jest znacznie więcej niż pozytywnych.

Badania negatywnego obrazu *kobiety* w języku chorwackim przedstawiła także Rada Borić¹⁸.

Występujący w systemie językowym androcentryzm, czyli asymetryczne traktowanie płci na niekorzyść tej żeńskiej, powoduje, że w dużym stopniu „język jest płci męskiej”. Zjawisko to występuje także w przebadanych pod tym kątem trzydziestu – nie tylko indoeuropejskich – naturalnych językach świata¹⁹. Językowe uprzywilejowanie mężczyzn to niewątpliwie rezultat historii, pochodzący z czasów, gdy w społeczeństwie o modelu patriarchalnym główną rolę odgrywał mężczyzna. I taka też była starsza interpretacja tego zjawiska, tłumacząca je odmiennymi społecznymi rolami kobiet i mężczyzn. Nowsze feministyczne badania poszukują jego przyczyn w nierównorzędnej pozycji kobiety w społeczeństwie. Ocena samego zjawiska jest zdecydowanie negatywna. „Seksizm językowy wzmacnia oraz utrwała krzywdzące oraz niesprawiedliwe stereotypy społeczno-kulturowe, dzieli społeczeństwo na dwie nierównorzędne kasty, tworząc niepotrzebny mur między nimi”²⁰. Jego konsekwencje są

nieuświadomioną barierą w komunikacji między kobietami i mężczyznami, gdyż stanowi ona nie tylko językowe odzwierciedlenie deprecjacji kobiet, ale sankcjonuje, utrwała i umacnia stereotypy społeczno-kulturowe w tym zakresie, pośrednio zachęcając do seksistowskich postaw i zachowań w życiu codziennym²¹.

Stosunek językoznawców do tego zjawiska jest bardzo różny. W językoznawstwie polskim badaczki tego problemu²² wyróżniają kilka stanowisk naukowych. Pierwsze z nich to niedostrzeżenie problemu, w praktyce polegające nawet na braku odpowiednich haseł w słownikach i encyklopediach. Drugie stanowisko: informująco-relacjonujące, obecne na przykład w gramatykach, polega na odnotowaniu faktów morfologicznych

¹⁷ Ibidem, s. 55.

¹⁸ R. Borić, *Ženski identitet u jeziku*, „Treća. Časopis Centra za ženske studije”, 1998, nr 1, s. 37–44.

¹⁹ Szerzej o tym. J. Szpyra-Kozłowska, M. Karwatowska, *Jak Polka z Polakiem...*, s. 102.

²⁰ Ibidem, s. 107.

²¹ Ibidem, s. 105.

²² J. Szpyra-Kozłowska, M. Karwatowska, *Językowy obraz kobiet w polskiej refleksji językoznawczej*, „Studia z filologii polskiej i słowiańskiej” 39, Warszawa 2004, s. 111–132.

językowej asymetrii, bez ich komentowania. Kolejny rodzaj opisu zjawiska ma charakter relacjonująco-krytyczny. W lingwistyce polskiej niewątpliwym prekursorem takiej postawy badawczej jest Jan N. Boudouin de Courtenay, który, co prawda, nie używał terminu *seksizm*, lecz na miarę swojej epoki znalazł stosowne dla niego nazwy. Pisał mianowicie, że myślenie językowe o płciach charakteryzuje ich nierówne traktowanie, a więc *upłciowienie*, *usamczenie* oraz *umęzczyźnienie*. Jego poglądy wprost czynią z niego patrona lingwistyki feministycznej.

W nielicznych przypadkach można także odnotować opracowania akceptujące seksizm i prezentujące jego pozytywną interpretację.

Stanowisko najbardziej radykalne prezentuje językoznawstwo feministyczne, którego początek datuje się na lata siedemdziesiąte XX wieku. Język uważany jest tu za patriarchalny seksistowski fenomen, który najpierw wyklucza kobiety z systemu gramatycznego, aby je następnie negatywnie opisać²³. Niektórzy zauważają, że feminizm w zasadzie nie zajmuje się językiem jako systemem fonologicznym, morfologicznym, syntaktycznym, semantycznym, lecz głównym celem feministycznych badań jest określenie roli, jaką pełni on w relacjach społecznych. Przeczą temu prace językoznawcze dotyczące też języka polskiego, powstające co prawda w bardziej sprzyjającym klimacie ośrodków zagranicznych.

Ponadto to właśnie feminizm postuluje zmianę istniejącego seksistowskiego stanu rzeczy. Działania te wpisują się w szerszy kontekst reguł tzw. poprawności politycznej, funkcjonujących także w innych sferach języka (np. unikanie negatywnych określeń narodowości: *Jevreji zam. Židovi, Romi zam. Cigani, Albanci zam. Šiptari*). Ich celem jest osiągnięcie *symetrii rodzajowej*, czyli jednakowego przedstawiania kobiet i mężczyzn w języku. Do normalizacji „męsko-żeńskich” stosunków rodzajowych niewątpliwie przyczyniłby się tzw. *splitting*, to znaczy wymienianie obok siebie obu form wyrazowych – męskiej i żeńskiej – zamiast tylko męskiej, np. *student/ka; obywatel/ka; którzy/które*. Autorzy mają nadzieję, że rodzaj naturalny zdominuje rodzaj gramatyczny, co umożliwi równorzędne, a zarazem sprawiedliwe traktowanie obu płci. Propozycje reform wychodzą z kręgów feministycznych, a tym samym najczęściej ich bazą wyjściową, a zarazem porównawczą jest język angielski. Kilka wersji chorwackich angielskiego zdania (*The average listener appreciates when the announcer addresses him or her [?them], in a friendly way*), spełniającego wymogi symetrii rodzajowej, przedstawił D. Kalogjera²⁴, który postulaty angielskojęzycznej lingwistyki feministycznej przekłada na system języka chorwackiego: *Prosječni slušalac cijeni kad se spiker njemu ili njoj prijateljski obrati // Prosječni slušaoci cijene kad se spiker njima prijateljski obrati // Prosječni slušalac ili slušateljica cijene kad se njemu ili njoj spiker (ili spikerica) prijateljski obrati*. Ostatni przykład w sposób idealny unika generycznego rodzaju męskiego.

Drugim celem jest *neutralizacja różnic*, polegająca na wyborze form zapewniających równoprawność obu podmiotów: męskiego i żeńskiego. W tym wypadku proponuje się także powszechne używanie żeńskich nazw zawodów, co umożliwi ich stylistyczną neutralizację. Niektóre państwa (np. Niemcy) instytucjonalnie przeprowadziły już reformę

²³ Szczegółowo o badaniach języka z perspektywy feministycznej pisze M. Bertoša, *Jezične promjene i feministička kritika jezika* [za:] <http://www.hsd.hr/revija/pdf/1-2-2001/06-Bertosa.pdf> (1.11.2007).

²⁴ D. Kalogjera, *O jeziku...*, s. 46.

feministyczną, nakazującą używanie we wszelkiego rodzaju dokumentach (prawnych) obu form rodzajowych.

Zmagania z systemem językowym dają niekiedy zgoła „niesystemowe” rezultaty, jak chociażby wprowadzenie do zagrzebskiego poradnika dla maltretowanych kobiet (*Priručnik za zlostavljane žene*, wydawnictwo *Autonomna ženska kuća*) konstrukcji *Vi ste *bila, Vi ste *pokušala*, które, chociaż gramatycznie niepoprawne, mają pełnić funkcję okazania szacunku maltretowanej kobiecie i mają jej dopomóc w odzyskaniu poczucia własnej wartości, a więc byłoby absurdem, aby do kobiety maltretowanej przez jej męskiego partnera zwracać się w rodzaju męskim!²⁵

Pomimo to, że dorobek polski w dziedzinie badań nad seksizmem jest znacznie bogatszy niż w kroatystyce czy serbistyce, to dziedzina ta jest w ogóle marginalnie reprezentowana w porównaniu z innymi dyscyplinami językoznawczymi. Ponadto w przeciwieństwie do Zachodu, gdzie dominują postawy badawcze typu krytycznego, zarówno w Polsce, jak i Chorwacji czy Serbii problem ten nie podlega jeszcze dostatecznej naukowej refleksji i jego prezentacja ma raczej charakter relacjonujący.

Warto też może wspomnieć, że płeć jest również czynnikiem różnicującym język na płaszczyźnie jego funkcjonalnego rozwarstwienia, w wyniku czego powstają biolekty, czyli odmiany języka związane z płcią jego użytkowników – języki kobiet i mężczyzn. Różnice te nie mają charakteru systemowego, choć oba „języki” znacznie się różnią. U podstaw leżą odmienne cechy występujące już w psychice obu płci. Psychologowie twierdzą, że są one wynikiem niejednakowej struktury mózgow, które także są „płciowo zróżnicowane”. Rezultatem są dwie różne inteligencje – u kobiet dominuje empatia, zaś mężczyzn charakteryzuje zdolność systematyzacji. Kobiety i mężczyźni mają różne potrzeby emocjonalne, inne zasady myślenia, postępowania i odmienne style komunikacji²⁶.

Badania języka kobiet w polszczyźnie wykazały²⁷, że ich język posiada pewne odrębne cechy. Jest na przykład bardziej zachowawczy, poprawny, charakteryzuje się staranniejszym doбором słownictwa potocznego (rzadsze użycie wulgaryzmów), mniejszym zasobem słownictwa technicznego. Wypowiedzi kobiet są bardziej informatywne, konkretne, szczegółowe. Język kobiet jest bliższy językowi standardowemu niż język mężczyzn.

Porównawcze badania języka kobiet i mężczyzn unaocniają różnice zarówno sposobu postrzegania, jak i wyrażania językowego obrazu świata przez obie płci, co niewątpliwie także stanowi kolejną barierę komunikacyjną.

Językowe postrzeganie kobiet determinuje ich niska pozycja w społeczeństwie. Amerykańska lingwistka Robin Lakoff badająca wzajemne związki pomiędzy językiem a społeczeństwem stwierdza, że to zmiany w języku są warunkowane przemianami społecznymi, nie zaś odwrotnie. Ewentualnie, w najlepszym wypadku, zmiany dokonujące się w języku mogą jedynie pomału i pośrednio wpływać na postawy społeczne, o ile społeczeństwo będzie gotowe do ich zaakceptowania²⁸. W konsekwencji konstatacja ta wyznacza przeciwnikom seksizmu językowego dwie płaszczyzny działania: język i stosunki społeczne.

²⁵ Za: M. Bertoša, *Jezične promjene...*

²⁶ J. Szpyra-Kozłowska, M. Karwatowska, *Jak Polka z Polakiem...*, s. 91–92. O tym także D. Kalogjera, *O jeziku...*, s. 39–46.

²⁷ A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000, s. 101–103.

²⁸ R. Lakoff, *Language and Woman's Place*, Harper and Row, 1975, [za:] D. Kalogjera, *O jeziku...*